

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket
Svenska

RETORIK I GYMNASIESKOLAN

EN GRANSKNING AV LÄROBÖCKER I
SVENSKA FÖR GYMNASIESKOLAN

Cecilia Carlund
C-uppsats, 10 poäng
Våren 2006
Handledare: Barbro Wallgren Hemlin

Sammandrag

Denna undersökning utgår ifrån sex olika läroböcker för svenska på gymnasieskolan. Böckerna blir undersökta utifrån retorikens grundtankar, med läroplanens mål om anpassning till situation och mottagare som en grundläggande bas. Syftet har varit att granska hur och i vilken utsträckning ämnet retorik behandlas i läroböcker för svenska på gymnasieskolan.

De olika läroböckerna är riktade mot yrkesförberedande- och studieförberedandeprogram, men målen som finns i läroplanen är desamma för alla program. Eftersom läroplanen ställer krav på anpassning till situation och mottagare i tal och skrift krävs det att eleverna får lära sig metoder för att anpassa. Metoder att anpassa finns i retoriken, vilket bl.a. gör att retoriken kan ses som en förutsättning för att man skall kunna uppnå läroplanens mål.

Skillnaderna mellan de granskade böckerna är stora. För att tydliggöra skillnader och likheter redovisas resultatet under kategorier med direkt eller nära koppling till retoriken. Dessa kategorier är: *Talarens plikter och den grekiska triaden*, *Den klassiska retorikens partessystem*, *Nervositet och talängslan*, *Argumentation*, *Skrivprocessen* samt *Att ge respons och att lyssna*. Resultatet av undersökningen visar att de läroböcker som är riktade mot studieförberedande program förmodligen ger eleverna den baskunskap som behövs för att förbereda och genomföra egna tal. Läroböckerna som är riktade till de yrkesförberedande programmen ger däremot inte, med ett undantag, tillräckliga baskunskaper när det gäller talkonstruktion och att hålla tal.

1. Innehållsförteckning

1. Innehållsförteckning	3
2. Inledning och syfte	4
3. Bakgrund	7
3.1. En kort introduktion till den klassiska retoriken	7
3.2. Historiskt om retorik i skolan	8
3.3. Vad säger läroplanen?	10
4. Material och metod	12
5. Forskningsöversikt	15
5.1. Läroboksforskning	15
5.2. Forskning om skolans retorikundervisning	16
5.3. Praktisk användning av retoriken i skolan	18
6. Resultat	21
6.1. Talarens plikter och den grekiska triaden	21
6.2. Den klassiska retorikens partessystem	22
6.2.1. <i>Inventio</i>	23
6.2.2. <i>Dispositio</i>	23
6.2.3. <i>Elocutio</i>	24
6.2.4. <i>Memoria och actio</i>	26
6.3. Nervositet och talängslan	26
6.4. Argumentation	28
6.5. Skrivprocessen	29
6.6. Att ge respons och att lyssna	31
6.7. Sammanfattning	32
7. Avslutning	35
8. Litteratur	38
8.1. Källor	39
Bilaga: SV1201 - Svenska A	40
Bilaga: SV1202 - Svenska B	42

2. Inledning och syfte

Från alla håll i samhället blir vi påverkade; det kan vara av allt från reklam till politik. Alla är vi lika måna om och beroende av den breda folkmassans gillande. Att vi utsätts för dessa ständiga försök att påverkas, t.ex. att köpa en viss vara eller att stödja ett parti eller en förening, leder till behovet av att få lära sig kritisk granskning av tal och skrift. Genom att själv lära sig metoder för att kunna tala övertygande kan man också lära sig att genomskåda det andra formulerar. Skolan når alla och borde därför lära ut både kritisk granskning och att tala övertygande.

Ett verktyg för att kunna genomskåda budskap, avsedda för att påverka, är retoriken. Retoriken som förklaringsmodell bygger bl.a. på att man skall kunna genomskåda de olika metoder som används för att övertyga. Detta kan belysas av en central fråga i retoriken: "Hur övertygar man människor?" (Johannesson 1990:222). Det gäller alltså att ha klart för sig hur det går till att övertyga andra om man skall kunna genomskåda de budskap man själv blir utsatt för.

Ett för många välbekant tillfälle för både analys och muntligt framförande är de redovisningar man både skall lyssna till och själv presentera i skolan. Varken lärare eller elever får ut något av de muntliga sammanhang då nervösa elever, mumlande, läser innantill ur sina papper. En lärares dröm är att eleverna skall tycka att redovisningar och andra muntliga situationer är roliga. Men för att tycka det är roligt att tala inför folk behövs kunskap. Genom målmedveten träning kan de flesta människor bli goda talare. Retoriken vill med sitt förhållningssätt hjälpa människor att inse vad som krävs för att fånga en publik. Man kan alltså genom träning och insikt i retorikens lära, som lärare, hjälpa sina elever att dels kunna genomföra en muntlig framställning och dels kunna genomskåda det andra säger.

Utöver den direkta kontakten med eleverna, är det också en del i en lärares jobb att jämföra vilka läromedel som är mest lämpade för den undervisning som bedrivs. Denna jämförelse mellan läromedel kan göras på många sätt, t.ex. genom att granska liknande avsnitt i olika böcker. Jag har valt att göra en granskning av retorik och avsnitt om muntligt framträdande i läroböcker för svenska på gymnasieskolan är därför en intressant och viktig forskningsuppgift. Det är relevant att undersöka om innehållet i de olika läroböckerna skiljer sig åt, när det gäller behandlingen av områden med retoriska beröringspunkter. Det är också intressant, för mig som lärare att reda ut om eleverna, genom de olika läroböckerna, får någon hjälp med att tala inför andra.

För att en lärobok skall vara av intresse krävs att den hjälper läraren att nå målen med ämnet den är avsedd för. Vad finns det egentligen för riktlinjer för retorik i gymnasieskolan? All skolverksamhet är styrd av en läroplan. Varje kurs i gymnasieskolan har också en kursplan. Läroplan och kursplan bildar tillsammans skolans styrdokument, där all verksamhet i skolans regi regleras. I kursplanerna anges mål för den aktuella kursen samt betygskriterier som eleverna skall uppnå under kursens gång. Hur förhåller sig läroplan och kursplaner till retoriken?

Syftet med denna uppsats är att granska hur och i vilken utsträckning ämnet retorik behandlas i läroböcker för svenska på gymnasieskolan.

Aktuella frågeställningar är:

- Följer läroböckerna läroplanens riktlinjer, när det gäller retorik?
- Skiljer sig de olika läroböckerna från varandra när de behandlar områden med retoriska beröringspunkter?
- Är det någon skillnad på läroböcker riktade till studieförberedande respektive yrkesförberedande program?
- Blir eleven, i läroböckerna, hjälpt med att kritiskt kunna genomskåda tal och text?
- Får elever med talängslan någon hjälp av de läroböcker som undersökts?

Denna undersökning utgår ifrån sex olika läroböcker för svenska på gymnasieskolan. Böckerna granskas utifrån retorikens grundtankar, med läroplanens mål om anpassning till situation och mottagare som ett grundläggande synsätt.

I det som följer ges först en bakgrund i form av en introduktion till klassisk retorik, en kort historisk översikt över retoriken i skolan samt en genomgång av vad som är skrivet om retorik i styrdokumenterna för svenska på gymnasieskolan. Därefter följer en presentation av undersökningens material och metod. För att skapa en bild av vad som tidigare undersökts finns avsnittet forskningsöversikt, som delats upp i tre delavsnitt: forskning som rör läroböcker, forskning som undersöker retorikundervisningen i skolan, samt hur man praktiskt kan använda sig av retoriken i undervisningen. I resultatdelen görs en jämförelse av retorik- eller talavsnitt i sex olika läroböcker för svenska på gymnasieskolan. Avslutningsvis kopplas jämförelsen mellan läroböckerna ihop med styrdokument och tidigare undersökningar.

3. Bakgrund

3.1. En kort introduktion till den klassiska retoriken

Den gamla konsten att kunna tala väl byggdes upp under antiken. En betydelsefull person var Aristoteles. Han definierar ämnet genom orden: "Retoriken är konsten att vad det än gäller finna det som är bäst ägnat att övertyga" (Johannesson 1990:12). Människan har en förmåga att övertygas av det sannolika, även om det inte är sant. Enligt retoriken behöver det som sägs inte vara sant, bara det framställs så sannolikt att man kan tro på det. Just detta, att man inte behöver tala sanning, har kritiserats från många håll genom årtusendena. Redan under antiken kritiserade Platon retoriken för att bara sträva efter makt och inte efter sanning. Men fördelen med retoriken är att den också lär ut hur man kritiskt kan granska det sannolika. Retoriken vill alltså inte bara lära ut hur man som talare når fram till och övertygar sin publik, utan också hur man kritiskt kan analysera det som andra säger.

Genom att förstå hur ett tal är uppbyggt kan man dels komponera ett eget tal, och dels genomskåda hur andra gått tillväga i talkonstruktionen. De talförberedelser man använder sig av kallas för retorikens delar, eller fem *partes*. Invention (*inventio*) är det steg i arbetet då man letar stoff och innehåll, hittar talets fokus och klargör vad man vill uppnå med talet. Nästa steg är *dispositionen* (*dispositio*) där man organiserar sitt material i en ändamålsenlig ordning. Med hjälp av retorikens dygdlära, som säger att talet skall vara rent, klart, smyckat och anpassat, letar man efter en ändamålsenlig *formulering* (*elocutio*) av talet i det tredje steget. Under *instuderingen* (*memoria*) lär man sig genom repetition och olika minnestekniker att komma ihåg vad som skall sägas. Quintilianus, som var romartidens främsta retorikteoretiker, ansåg att denna del skulle göras så noggrant att talet lät improviserat. Själva *framförandet* (*actio/pronuntiatio*) väcker många gånger stor ångslan. Viktigt är att talaren lyckas slappna av och koncentrerar sig på att få fram budskapet, menar Rydstedt (1993:57).

För att kunna nå fram med sitt budskap till åhörarna har talaren tre s.k. plikter: att *undervisa*, att *behaga* och att *röra känslan* (*docere, delectare* och *movere*). Retoriken har också ett krav på *aptum*, d.v.s. anpassning till talet, talaren, talsituationen, ämnet och lyssnarna (se t.ex. Hellspong 1992:110). Det gäller att förutse och respektfullt behandla varje del som tillhör talet och talsituationen. Om man överhuvudtaget skall nå fram till publiken är kravet på *aptum* av yttersta vikt. Dessutom gäller det att öka sin trovärdighet och stärka sina argument i talet. Till detta använder man *den grekiska triaden*, vilket är det samma som tre bevistyper med benämningarna *logos*, *etos* och *patos*. När talaren använder sig av rationella argument och bevis är bevistypen *logos* aktiv, man vädjar då till åhörarens förnuft. När talaren, genom att uppträda på ett visst sätt, försöker använda sin personlighet till att vinna publikens förtroende handlar det om *etos*. När talaren försöker väcka åhörarnas känslor, för att på så sätt verka övertygande, aktiveras *patos*. *Den grekiska triaden* används också under retorikens andra del, nämligen den kritiska analysen av tal och text. Har man kännedom om *de tre bevisstyperna* kan man lättare genomsåda vad det är som gör talet eller texten övertygande. T.ex. kan man hålla ögonen eller öronen öppna för om man vill övertyga genom att vädja till känslorna hos dem som läser eller lyssnar. Retoriken lär alltså ut hur man själv gör för att övertyga, vilket sedan kan tillämpas i kritisk granskning.

3.2. Historiskt om retorik i skolan

Att kunna tala så att man övertygar och att kunna genomsåda det som andra sagt har alltid varit viktigt och i antikens Grekland var retoriken ett centralt skolämne. Det var där viktigt att kunna tala för sig i rättsliga processer, på fester och i ceremonier samt under debatter, skriver bl.a. Johannesson (1990:11). Detta ledde till att skolor i konsten att tala och övertyga utvecklades. Under antiken var det viktigt med utbildning. Det ideala var att skaffa sig en stor allmänbildning. Kärnan i denna allmänbildning kallades för *trivium* och bestod av grammatik, dialektik och retorik (se t.ex. Rydstedt 1993:15).

Retorikämnet vidareutvecklades under den romerska antiken och hela det system som behandlas ovan finns beskrivet av denna tids största retorikteoretiker, Quintilianus (se bl.a. Johannesson 2005:39f). Enligt denna skulle en person börja formas till talare redan under

småbarnsåren. Detta skulle ske genom att alla i barnets omgivning skulle fungera som goda exempel. Barnet skulle lära sig läsa och skriva så tidigt som möjligt, för att sedan kunna börja i talarskolan. I denna skola formades man till en god talare, och som förebild hade man ofta romaren Cicero. Han ansågs vara en skicklig retoriker, som var värd att imitera (se t.ex. Johannesson 2005:52).

I slutet av romartiden levde kyrkofadern Augustinus som använde sig av retoriken för att sprida den kristna läran. I de talarskolor som fanns under romartiden gick också många kristna och det var bl.a. genom kyrkan som retoriken följde med in i medeltiden. I skolans värld fick *trivium* en pånyttfödelse på 800-talet, vilket ledde till att begreppet blev en norm för den västeuropeiska skolan lång tid framöver (Hellspong 1992:25).

I Sverige fanns under medeltiden Heliga Birgitta och hennes orden. Den medeltida debatten mellan kyrkan och skolan involverade även Birgitta, skriver Johannesson (2005:66). Hon menade att ödmjukheten förtogs om man ägnade sig för mycket åt studier i icke-religiösa sammanhang. Ödmjukheten var viktig och hade fungerat som ett ledord för den kyrkliga retoriken ända sedan Augustinus dagar. I skolorna tyckte man däremot att lärdom och värtalighet var något eftersträvansvärt. Det ansågs som en god utbildning att ägna sig åt att tala, skriva och disputeras.

Att det var viktigt att kunna tala övertygande insåg även kungarna och prästerna under renässansen. Genom att ta hjälp av retoriken kunde kyrkan och staten se till att få invånarna som de ville ha dem, nämligen med respekt för dem som bestämde. Eftersom prästerna alltid förkunnat Guds ord muntligt har de genom sina retoriska färdigheter och sin kontakt med den stora massan bidragit till retorikens spridning både genom tiden och geografiskt.

Det svenska folket fick kontakt med retoriken genom prästerna, eftersom det stora flertalet av Sveriges invånare inte gick i skolan. För de unga män som hade råd tillkom under 1600-talet gymnasier i de svenska stiftstäderna. Trivial- eller latinskolorna fanns fortfarande kvar och undervisningen bedrevs på latin i alla skolor. Cicero sågs även under 1600-talet som en förebild och man kunde använda sig av utdrag ur hans brev som mönster för det egna skrivandet. Man fick också lära sig att argumentera och senare även disputeras, skriver Johannesson

(2005:152). I de högsta klasserna fick man träna sig i språklig rytm och att kunna smycka språket genom att skriva latinsk poesi. Fortsatta studier efter trivialskolan eller gymnasiet kunde ske vid en akademi där man blev mer retoriskt skolad.

Utvecklingen av retoriken ledde till att talets utsmyckning blev allt viktigare. Talen försågs med långa beskrivningar, vilket i samband med imitation av kända tal blev hårt kritiserat av upplysningstidens filosofer (Cassirer 1997:77). I centrum för upplysningssamhället stod strävan efter objektivitet och sanning, medan retoriken endast intresserade sig för det sannolika. För att kunna övertyga var det ofta mest effektivt att använda ett vardagsbetonat talspråk och att vädja till publikens känslor, vilket gick tvärsamt vad som var förenligt med upplysningssidéerna. Trots kritiken fortsatte skolundervisningen under 1700-talet som tidigare, t.ex. genom att man skrev latinska stilar och disputerade.

Fortfarande under 1800-talet bestod retorikundervisningen av att läsa latin, skriva uppsatser om moral samt genom att disputeras, men efterhand byttes latinet ut mot svenska i undervisningen. Man skulle t.ex. läsa Tegnér och andra svenska diktare eller talare för att lära sig beundra värtalighet, skriver Johannesson (2005:280). Under slutet av 1800-talet avtog intresset för den klassiska retoriken, bl.a. eftersom den ansågs döda den äkta känslan och dikten.

I vår tid är den antika läran om retorik på frammarsch. Ordet *retorik* har länge haft en negativ klang, men allt fler upptäcker retorik vilket innebär att negativa uttryck, som *tom retorik*, börjar förlora mark.

3.3. Vad säger läroplanen?

Undervisningen regleras av läroplanen. Det är alltså läroplanen som anger hur viktig retoriken skall vara i skolan. Läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 1994, Skolverket) är uppdelad kursvis och har olika avsnitt. Alla gymnasieelever läser ett antal kärnämnen, vilka är ämnen som alla skall läsa oavsett vilken utbildning eller skola man valt. Svenska, med delkurserna A och B, är ett sådant kärnämne. Hela kursplanen för Svenska A och B finns som bilaga till denna uppsats. Här följer en kort redogörelse för de delar som i åtminstone något avseende behandlar retoriken.

Ordet *retorik* nämns inte i kursplanerna för vare sig Svenska A eller B, men det finns ändå klara paralleller mellan vissa delar av läroplanen och retoriken. Under rubriken "Mål som eleverna skall ha uppnått efter avslutad kurs" finns uppräknat vad som skall genomföras under kursens gång. Att kunna anpassa sitt tal och sin skrift efter situation och mottagare är ett av målen för Svenska A (Skolverket Kurs SV1201). Detta är också en del av retorikens tankar om anpassning (*aptum*) till *lyssnaren, talaren* och *ämnet*. Även i Svenska B skall eleverna kunna anpassa sig efter situation och mottagare, men det gäller också att kunna förmedla både sina egna och andras tankar, dra slutsatser samt kunna föra fram argument (Skolverket Kurs SV1202). Kravet på anpassning är centralt i retoriken och ett måste om man vill få med sig en publik eller en läsare. Vad det gäller argumentation finns det i retorikens lära metoder för hur man argumenterar, men även olika knep att ta till för att andra skall tro på de argument man lägger fram.

Ett annat krav, som kommer från skolan, är att eleverna efter genomgången kurs skall kunna granska den information de översköljs av. I kursplanen för Svenska A är kravet att man skall kunna "värdera och ta ställning till information och kunskap från bibliotek och databaser"(Skolverket SV1201). För att kunna ta ställning till information krävs ett visst mått av kritisk förmåga. Det kan t.ex. vara bra att känna igen olika tecken på att en text är till för att övertyga. Tecken på att en text försöker övertyga kan vara på vilket sätt och i vilken mån författaren använder sig *de tre bevistyperna*, d.v.s. *logos*, *etos* och *patos*.

4. Material och metod

De sex läroböcker som undersökts används idag i olika utsträckning av lärare på olika skolor. Tre av de undersökta läroböckerna riktar sig till elever som går på studieförberedande program. De övriga tre läroböckerna riktar sig till elever på yrkesförberedande- eller mer praktiska program. De flesta lärare använder läromedel som en faktabas, vilket medför att flera olika böcker kan användas av en lärare.

Urvalet av undersökta läroböcker har gjorts med hjälp av vad lärare på gymnasieskolor i göteborgsområdet använder. Gymnasierna har valts ut slumpmässigt. Lärare på gymnasierna Angered, Hulebäck, Ale, Mimers Hus och LM Engströms har svarat på frågan om vilka läroböcker de använder sig av i svenska A och B. Dessutom har lärarna på Nösnäsgymnasiet i Stenungsund vidgat min insikt, genom att visa på hur olika lärare väljer olika läroböcker. En lärare på respektive gymnasium blev tillfrågad, förutom i Stenungsund där jag kom i kontakt med ett tiotal svensklärare. Många av de lärare jag kommit i kontakt med plockar material från olika läroböcker. I kontakten med lärarna i Stenungsund blev jag medveten om att läromedelsvalet oftast baseras på en lärares personliga åsikter och erfarenheter, d.v.s. vad man själv anser vara viktigt innehållsmässigt. Dessutom måste stil och form överensstämma med lärarens krav. Stor betydelse för läromedelsvalet har också vilket gymnasieprogram eleverna går på. Lärare som undervisar på yrkesinriktade program väljer oftast läromedel riktade till just dessa. På gymnasiet i Stenungsund händer det dock att böcker riktade till yrkesförberedande program används även på samhällsprogrammet, vilket är ett studieförberedande program. Trots att målet med undervisningen är densamma oberoende av program, d.v.s. att alla skall ha uppnått samma målkriterier, är vägen dit skiftande. I slutändan är det den enskilda läraren som avgör vilka böcker som skall användas. Undervisningen i retorik inom ämnet svenska varierar alltså beroende på lärare och skola

Läroböckerna som undersökts är (för fullständig källhänvisning, se litteraturförteckning):

- *Språkbok A&B* av Ekengren och Lorentzson-Ekengren (1994)
Boken riktar sig främst till yrkesförberedande program på gymnasiet. Den är tänkt att användas både i A- och B-kursen. Varje kapitel följs av frågor och uppgifter. Frågorna är till för elevernas egen kunskapskontroll, medan uppgifterna skall ge färdighetsträning kopplat till det man läst. En del uppgifter vill stimulera eleverna till att laborera och tänka kreativt. Tanken är att lärare och elever skall välja ut lämpliga uppgifter. Boken är heltäckande inom språkdelen i ämnet svenska, skriver författarna i förordet. Kapitlet *Tala* består av tio sidor, därutöver finns det ytterligare sidor som kan kopplas till retorik, t.ex. argumentation.
- *Svenska Språket* av Lundahl och Sjöstedt (1997)
I förordet får man reda på att boken är avsedd både för svenska A och B på gymnasieskolan, främst de yrkesinriktade programmen. Författarnas tanke är att språket utvecklas genom ständig användning i tal, skrift, övning och tanke. Därför har man också velat använda sig av mycket övningar för att främja inläring. Författarna skriver också att boken inte gör anspråk på att vara heltäckande, utan snarare vill fungera som inspirationskälla. Kapitlet som handlar om retorik tar stor plats.
- *Svenska Timmar* av Waje och Skoglund (1995)
Boken riktar sig framförallt till de yrkesförberedande linjerna. Författarna anser att språket skall användas som en källa till lycka. De anser att man tillägnar sig språkkunskaper bäst genom träning. Varje kapitel innehåller därför övningar av olika slag. Kapitlet *Tala* är relativt kort och utgår ifrån talängslan. Att det finns en lära vid namn retorik, nämns inte.
- *Källan Språkbok* av Johansson, Kretz, Kruuse af Verchou, Marainen och Staf (1997)
I förordet beskrivs att boken främst riktar sig till studieförberedande program på gymnasiet. Boken är en del i en hel serie för ämnet svenska med namnet *Källan*. Uppläggningsen av denna språkbok beskrivs i förordet som grupporienterat, reflekterande och problemorienterat. Man vill med kapitlet "Att tala" ge exempel på talsituationer och träna olika sådana, genom bl.a. gruppsamtal, mötesteknik, bokprat och förberedda anföranden. Av bokens ca 400 sidor finns 28 sidor under kapitlet *Att tala*.
- *ABC svenska* av Ljungmark, Norrby, Sjöholm och Söderberg (1996)

Det är främst de studieförberedande programmen som skall använda sig av denna bok. Till boken hör häften med övningar och texter, ett för varje kurs i svenska. De skolor jag varit i kontakt med har bara velat använda sig av en bok i svenska språket, varför man valt bort häftena. Eftersom kontaktade skolor inte använder häftena med texter och övningar ingår de inte heller i denna undersökning. Boken säger sig ha ett resonerande framställningssätt och har som mål att ta sina utgångspunkter i elevernas erfarenheter och kunskaper. Boken vill hjälpa eleverna att använda språket medvetet, på ett konstruktivt sätt.

- Svenska Uppslag A+B av Waje och Skoglund (1998)
Boken riktar sig till de studieförberedande programmen på gymnasiet och behandlar kurserna Svenska A och B. De många uppgifterna syftar till att eleverna skall arbeta med sådant som känns meningsfullt. Kapitlet Tala tar avstamp i att våga tala. Detta handlar till stor del om träning, därför skall man genom övningar få hjälp med att våga tala.

Som metod har varje lärobok granskats i sin helhet, men tyngdpunkten har dock legat på de avsnitt som behandlar teman tillhörande retoriken. Som retoriska teman räknas avsnitt som behandlar följande ämnen:

- Talarens plikter och den grekiska triaden
- Den klassiska retorikens partessystem
- Nervositet och talängslan
- Argumentation
- Skrivprocessen
- Att ge respons och att lyssna

De avsnitt som behandlar ovanstående ämnen i en lärobok har jämförts med motsvarande avsnitt i de övriga läroböckerna. Dessutom har jämförelsen gjorts mellan de böcker som riktar sig mot yrkesförberedande program och böcker som riktar sig mot studieförberedande program. Som tidigare nämnts skall man, oavsett gymnasieprogram, nå upp till samma mål i ämnet svenska. Läroböckerna måste därför vara till hjälp att nå de mål som finns beskrivna i kursplanerna. Jämförelsen mellan läroböckerna och kursplanerna i svenska har därför varit intressant.

5. Forskningsöversikt

Den tidigare forskning som är relevant för denna undersökning presenteras nedan. Under *Läroboksforskning* finns en del publicerat material om språk och innehåll i läroböcker, under *Forskning om skolans retorikundervisning* redovisas två undersökningar om retorikundervisning i gymnasiet. Sist behandlas, under rubriken *Praktisk användning av retoriken i skolan*, olika exempel från personer som arbetat med retorikundervisning i skolan.

5.1. Läroboksforskning

Den omfattande forskning som finns om olika läromedel behandlar dels språkliga och formella aspekter, dels innehållsliga aspekter.

Främst språkligt inriktad är Sylvia Danielsons avhandling *Läroboksspråk* (1975) om vad som karaktäriserar olika läromedel för gymnasieskolan. När man undersöker läromedel skall man, menar Danielson, ha i minnet att läsaren förstår det skrivna efter tidigare givna förutsättningar. Hon menar att eleverna skapar sig ett eget mönster för hur de skall uppfatta varje författare. Kännetecknande för läroböckerna i svenska är att eleverna får anvisningar hur man skall göra för att t.ex. läsa högt, hålla föredrag och skriva referat.

Också Siv Strömquist behandlar främst språkliga aspekter i *Läroboksspråk* (1995:7–11), men hon lyfter också fram att språk och form samspelar med innehållet i läroböckerna. Oftast är det läroböckernas innehåll som står i fokus, men språket kan vara av avgörande betydelse. Ett tillgängligt språk behöver inte betyda att läroboken är enkel. Enligt Strömquist kännetecknas en bra lärobok av ett levande och varierat språk. Läroboken skall vara språkligt anpassad till mottagaren, vilket leder till en hög inlärningseffekt.

Den mer innehållsinriktade typen av läroboksforskning finner vi t.ex. i Staffan Selanders *Lärobokskunskap* (1988). Ambitionen med boken är att man skall kunna diskutera generella och principiella frågor utifrån läroboken som en specifik typ av text. Hans bok koncentrerar sig på hur man kan granska innehållet i läroböcker.

Han för också ett resonemang kring läroplanens inflytande över läroböckerna (s.19). Slutsatsen av detta resonemang blir att både läroplan och lärobok speglar den tid vi lever i och de aktuella värderingar som finns angående kunskap och moral. Läroplanen är en politiskt utarbetad plan som beskriver hur skolan och dess olika ämnen bör uppfattas. Läroböckerna skrivs av personer med andra erfarenheter än dem som formar läroplanen, vilket naturligtvis avspeglar sig i texten. Den tolkning som eleverna sedan gör av texten är bl.a. beroende av klassrumssituationen. Genom att välja ut avsnitt som behandlar samma ämnesområde i de olika läroböckerna kan man se vad som överensstämmer eller skiljer sig åt i innehållet, skriver Selander.

5.2. Forskning om skolans retorikundervisning

Tidigare forskning om hur retoriken används i skolan bygger till stor del på intervjuer. Dessa undersökningar skildrar hur retorikundervisningen fungerar på gymnasiet.

Anne Palmér redovisar i artikeln *Talträning på gymnasiet – systematisk eller sporadisk?* (*Svenskläraren* 1999:5) en intervjuundersökning av elever och lärare på fem gymnasieskolor. I artikeln förklaras dels hur talträningen bör läggas upp för att ge bäst effekt, och dels redovisas hur lärare och elever upplever talträningen inom ämnet svenska. Palmér menar i artikeln att elever behöver en systematisk och medvetet uppbyggd talträning där olika typer av talat språk tränas. Exempelvis bör man träna på att tala genom personliga berättelser, egna redovisningar, argumenterande tal, olika slags samtal samt diverse debatter och diskussioner. Svårighetsgraden skall efterhand öka. Det är viktigt att alla under hela perioden får en chans att komma till tals, vilket stimulerar eleverna till att utveckla sina egna tankar. För att kunna utveckla sin förmåga att tala krävs det även att eleverna blir bedömda enligt på förhand uppställda kriterier, skriver Palmér.

Det framkommer i undersökningen att den talträning eleverna som helhet får består av några redovisningar vid olika tillfällen. Någon utvecklande stegring av svårighetsgraden sker inte. Kunskaper om talande uppmärksammas inte i särskilt stor utsträckning. I ett par fall får eleverna respons av kamrater och lärare efter en redovisning. Hur talandet färgar av sig i betygssättningen varierar, men på två av skolorna är inte eleverna medvetna om vilken betydelse den muntliga framställningen har för betygen i svenska. Palmér konstaterar att trots den knappa talundervisning som finns på skolorna visar både lärare och elever upp en positiv inställning till muntlig svenska. I artikeln finns två exempel på elever som skulle tjäna särskilt mycket på en bättre talundervisning. En av eleverna är tystlåten, men studiemotiverad. Den andra eleven är skoltrött och vill arbeta mer praktiskt. Ett exempel på talträning är när en lärare kräver att alla deltar aktivt i litteraturseminarier, vilket får till följd att tystlåtna elever som vill ha höga betyg blir tvungna att tala inför andra. Även elever som inte är studiemotiverade efterlyser mer talträning. Man hade varit mer motiverad inför svenskämnet om det funnits en fungerande talträning, menar en elev.

Annika Nilsson (1999) har skrivit en C-uppsats om klassisk retorik i skolor i tre olika länder. Genom intervjuer och granskning av styrdokument och läroböcker har de tre länderna jämförts. De utbildningar som undersökts i de tre länderna är alla sådana som föregår universitetsstudier. I Sverige motsvarar detta både grund- och gymnasieskolan. I uppsatsen redovisas t.ex. hur man ser på språkutveckling i olika länder. I USA och Tyskland visar undersökningen på stor överensstämmelse med den klassiska retoriken. Redan i de lägre årskurserna finns det undervisning och övning i att skriva texter. Liknande uppgifter kan sedan återkomma längre fram under skoltiden. Någon liknande metodisk modell finns inte i det svenska skolsystemet. Inte heller vad det gäller textproduktion ser man någon påverkan från den klassiska retoriken i den svenska skolan, menar Nilsson. De fyra svenska gymnasieskolor som hon varit i kontakt med har inte några speciella riktlinjer för hur man skall träna textproduktion i sina lokala arbetsplaner. Det finns inte heller någon exakt reglering av talträning i de lokala arbetsplanerna. Att lära sig behärska textproduktion kräver enligt den klassiska retoriken mycket övning under lång tid. Både i USA och i Tyskland får eleverna denna tid och träning. I Sverige däremot är inte träning i textproduktion så vanlig. Genom retoriken tränas också den analytiska förmågan hos individen.

Nilsson skriver att denna förmåga gör att man kan genomskåda olika kommunikationssituationer, vilket i förlängningen leder till att man har en möjlighet att anpassa sig till rådande situation.

Nilsson gör i sin uppsats också en jämförelse mellan läromedel från USA, Tyskland och Sverige. De svenska läroböcker som granskas är *Svenska uppslag* av Svante Skoglund och Lennart Waje (1994, Malmö: Gleerups) samt *Dialog: Läsa Tala Skriva* (1996, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur), vilka är riktade till gymnasieskolan. Nilssons sammanfattande bedömning av *Svenska uppslag* är att det blir svårt att se ett sammanhang då flera aspekter på hur en text kan skrivas framställs. En del av alla de exempel som ges på olika typer av dispositioner stämmer överens med delar av en klassisk-retorisk struktur. Arbetsgången när man arbetar fram en text framgår otydligt i boken, menar Nilsson. Information om olika begrepp inom retoriken är också knapp. Eleverna får inte heller någon instruktion om hur man kan utveckla och bygga argument. Att avslutningen av en text skulle ha den betydelse som framhålls inom klassisk retorik framgår inte av *Svenska uppslag*. När boken redogör för muntlig framställning finns dock retoriken med till viss del, summerar Nilsson. I läroboken *Dialog: Läsa Tala Skriva* får den muntliga delen av retoriken en summarisk genomgång. Trots detta använder man sig av retoriska strukturer när arbetsgång och disposition behandlas. Någon utvecklingslinje följs dock inte vilket gör materialet svåröverskådligt, anser Nilsson. Hon håller det för sannolikt att de svenska elevernas inläringssituation skulle förenklas och att förmågan till problemlösning och kommunikation skulle förbättras, om man i skolan fick lära sig att utnyttja retoriken med alla dess redskap.

5.3. Praktisk användning av retoriken i skolan

Tre personer som arbetat med att öka den muntliga framställningens betydelse i skolorna är Monica Ekenvall, Liv Marit Aksnes och Helene Dam. De anser alla att en muntlig del i modersmålsundervisningen, men också i andra ämnen, är av yttersta vikt för att eleverna sedan skall kunna fungera som socialt samspelande människor. Detta avsnitt ger exempel på artiklar som behandlar hur man kan undervisa i retorik.

Monica Ekenvall använder den klassiska retoriken som en gemensam utgångspunkt för text och tal, vilket hon menar fungerar

helhetsskapande. Genom utvärderingar, respons och mångårig erfarenhet som lärare, har hon utarbetat en egen modell i att lära ut retorik (Ekenvall 1996). I *Svenskläraren* (1999:5) redogör hon för varför en systematisk talträning behövs för att uppnå läroplanens mål med muntlig framställning. Genom att eleverna arbetar mot små och konkreta delmål kan de själva se hur de kommer framåt i sitt arbete. Ekenvall betonar att alla framsteg, även de små, skall synliggöras för eleverna så att deras självförtroende ökar efterhand. Genom att starta med enkla övningar med uppföljningar i form av samtal blir övergången till svårare övningar med framförande av välarbetade nedskrivna tal mjuk. Delmålen måste framstå så tydligt att eleverna själva kan se skillnaden mellan olika övningstillfällen.

Den klassiska retoriken bygger upp kunskaper med hjälp av övningar i att tala övertygande, sedan kan dessa kunskaper användas till analys av text, menar Ekenvall. Responsarbetet skall lyfta fram styrka och svagheter både i talet och i själva framförandet. Målet är att eleverna skall kunna se sina egna och andras kvaliteter som talare. Ekenvall framhåller också hur hon brukar peka på åskådarnas roll inför elevernas framträdanden. Genom att lära ut hur man som åskådare kan förbättra ett tal blir hela klassen medveten om sin betydelsefulla roll i klassrummets kommunikativa samspel.

Genom att visa på vilka användningsområden muntlig kommunikation har vill Liv Marit Aksnes i artikeln *Muntligheten i norsksfaget. Översikt över feltet norsk muntlig* (i Hertzberg och Roe 1999:13f) visa hur viktigt det är att man får använda sig av detta i skolan. För att kunna förstå den muntliga kulturen måste eleven behärska talens olika genrer och framställningssätt. Genom att bilda sig egna uppfattningar och ge uttryck för dem, blir också förmågan att uttrycka sig i konstruerade tal bättre, anser Aksnes. Alla ämnen tjänar på en träning i muntlig kommunikation genom att samtal, tal, berättelse eller uppläsning bidrar till förståelsen av en text eller ett ämne. Retoriken kan användas genom att man kopierar retoriska mönster eller modeller, men man måste då också tänka igenom vilken funktion dessa strategier får i den situation de används, menar Aksnes.

Helene Dam ger i sin artikel, *Hvordan arbejde med mudtlig formidling i skolen?* (i Hertzberg och Roe 1999:29f), exempel på olika sätt att få in muntlig framställning i skolan. Hon menar att även om retoriken utgår ifrån talaren, finns det andra minst lika viktiga delar i den retoriska

kommunikationsmodellen, nämligen åhörare, ämne, språk och situation. Genom att successivt införa de retoriska begreppen utvecklas förmågan att tala inför en grupp. Redan under de första åren i skolan bör man införa tal så att eleverna långsamt vänjer sig att stå inför en grupp och tala, menar Dam. Som exempel på muntliga metoder nämner hon referat, tal och högläsning.

Ekenvall, Aksnes och Dam är alla överens om att regelbunden träning i muntlig framställning leder fram till en förmåga att kunna genomskåda både tal och skrift. Dessutom ger den regelbundna talträningen en förmåga att successivt bli bättre på att föra fram sitt budskap. De anser därför att retorikundervisning borde ha en självklar plats i skolan.

6. Resultat

Retorik innebär inte bara att kunna tala väl utan också att kritiskt kunna granska. Just denna koppling till retorikens båda delar är inte tydlig i någon av de undersökta läroböckerna. Utgångspunkten i detta kapitel blir att gå igenom innehållet i läroböckerna utifrån den klassiska retorikens huvudbegrepp, d.v.s. *Den grekiska triaden och talarens plikter* och *Den klassiska retorikens partessystem*. Andra jämförelserubriker med koppling till retoriken är *Nervositet och talängslan*, *Argumentation*, *Skrivprocessen* samt *Att ge respons och att lyssna*. Till sist kommer en *Sammanfattning* av resultaten. För att göra framställningen tydlig anges de olika läroböckerna med titel, som följs av bokstaven (s) för studieinriktade program och (y) för yrkesinriktade program.

6.1. Talarens plikter och den grekiska triaden

Man kan se den grekiska triaden och talarens plikter som metoder för hur man kan anpassa sitt budskap. Därför är det också intressant att se hur läroböckerna beskriver detta. Läroböckerna *Svenska Språket* (y) och *ABC svenska* (s) visar tillsammans med förklaringar både på talarens plikter och på den grekiska triaden, dock utan att nämna dessa termer. I *Svenska Språket* menar man att talarens personlighet är viktig i ett tal, eftersom alla tal är konstruerade för att övertyga. Dessutom finns det i *Svenska Språket* en elevuppgift som går ut på att eleverna skall fundera över hur en redovisning eller liknande kan förbättras med hjälp av de retoriska grepp man fått lära sig. I *Källan Språkbok* (s) står det att man måste anpassa sitt budskap till mottagarna för att uppnå effekt, däremot får eleverna ingen hjälp med råd om hur denna anpassning skall gå till. *Svenska uppslag A+B* (s) redogör på följande sätt för retorikens bevistyper. Man använder sig dock inte av de retoriska termerna:

Det var viktigt för alla värtalare att ha ett bibliotek av förnuftiga fraser och tankar i huvudet som de kunde plocka fram vid behov, men förnuftiga argument är ju bara en liten del av konsten att övertyga. Lika viktigt är att väcka åhörarnas starka känslor och visa att man har den auktoritet som krävs för att säga det man säger. Genom att väcka sympati och roa och genom att vara medryckande övertygar man de som är av annan åsikt.

(Waje & Skoglund 1998:51)

De första raderna i citatet behandlar *logos*, därefter visar man på *etos*, för att på de två sista raderna behandla *patos*. Sammanhanget runt detta avsnitt handlar om den klassiska retoriken. Kopplingen mellan klassisk retorik och egna talsituationer får eleverna ingen hjälp med.

Det framgår inte alls, eller otydligt, i de flesta läroböckerna att man kan använda kunskaperna om den *grekiska triaden*, *talarens plikter* och *aptum* till att kritiskt granska tal och text. Överlag saknas det i de flesta läroböckerna något om retorikens krav på *aptum*. Eleven skall enligt kursplanen för Svenska A och B kunna anpassa sitt tal efter mottagaren och situationen, vilket är vad *aptum* går ut på. *ABC svenska* (s) uttrycker att ett lyckat framträdande kan karakteriseras av:

Rätt person säger rätt sak på rätt plats
vid rätt tid till rätt publik på rätt sätt
(Ljungmark m.fl. 1996:26)

Här kommer kravet på *aptum* fram. Ovanstående citat ger också eleverna en inblick i flera av retorikens delar. Citatet behandlar hur *etos*, d.v.s. *rätt person*, behöver anpassa sitt budskap till sig själv, lyssnarna, ämnet och talsituationen.

6.2. Den klassiska retorikens partessystem

Att förbereda sig väl är retorikens A och O. Det är genom grundliga förberedelser man har möjlighet att lyckas med en bra framställning och med att eventuellt t.o.m. improvisera i tal. För att ett muntligt framträdande skall lyckas krävs det att talaren är väl förtrogen med ämnet och publiken. Genom att dela upp arbetet i mindre delar blir hela talet väl genomarbetat och man har en möjlighet att få med allt som behövs för ett lyckat tal. Arbetet med ett tal delas inom retoriken in i fem delar, de s.k. fem *partes*. Anmärkningsvärt är att inte detta, något av

det mest grundläggande i retorikens lära, finns med i alla de undersökta läroböckerna för gymnasiet. Som vi senare skall se hänger dessa fem *partes* nära samman med skrivprocessen, vilken däremot får en grundlig genomgång i alla undersökta läroböcker. Retorikens fem *partes* finns med i *Svenska Språket* (s. 58, y), *Svenska uppslag A+B* (s. 52, s), *ABC svenska* (s. 28, s) och *Källan Språkbok* (s. 47, s).

Läroboken *Svenska Timmar* (y) behandlar inte de retorikens fem *partes* alls. I *Språkbok A & B* (y) åskådliggörs partesläran av följande formulering: ”Till förberedelserna hör att samla material, disponera stoffet och hitta bra formuleringar”(Ekengren och Lorentzson-Ekengren 1994:45). Denna mening, utan vidare förklaring, är det enda om hur man kan förbereda ett framträdande. Att retorikens sätt att förbereda ett tal är viktigt framhåller Helene Dam i sin artikel (1999:29f, se *Tidigare forskning*). Hon menar att retorikens fem *partes* hjälper eleverna att klargöra syftet med talet, vilket är helt centralt om man vill övertyga.

6.2.1. *Inventio*

I *Svenska Språket* (y), *Svenska uppslag A+B* (s) och *Källan Språkbok* (s) finns de sex frågeorden: Vem? Vad? Varför? När? Var? och Hur?, vilka används under inventionsfasen. Man måste inventera allt material, för att sedan kunna avgöra vad som är relevant och på så sätt göra talets syfte tydligare. Frågorna är alltså ett hjälpmedel i förberedelsearbetet, vilket också tydligt framställs i läroböckerna.

6.2.2 *Dispositio*

Under partesdelen *dispositio* läggs talet upp. Vid disponeringen av talet finns det inom retoriken en standardmall som tar upp vilka delar som i normalfallet bör finnas med i ett tal. Inledningen (*exordiet*) är till för att väcka intresse och erövra publikens förtroende. Bakgrunden tecknas (*narratio*), bl.a. genom att man lägger fram fakta. Dessa fakta vinklas ofta till fördel för talarens åsikt. Argumentationen sker under talets *argumentatio*; genom att framlägga egna argument (*confirmatio*) samt genom att oskadliggöra motargument (*refutatio*) lyckas man övertyga

publiken. Avslutningen (*conclutio*) kan göras genom en sammanfattning, eller genom en känslomässig uppmaning eller vädjan.

I läroböckerna för gymnasieskolan poängteras ofta att det är viktigt hur man inleder och avslutar ett tal. *Svenska Språket* (y) och *Källan Språkbok* (s) går igenom talets delar i samband med retorikens fem partes under *dispositio*. Det påpekas också att ett tal alltid behöver en inledning och en avslutning, men att de mellanliggande delarna kan se olika ut.

Svenska Timmar (y) och *Språkbok A&B* (y) har en elevuppgift som går ut på att träna upp förmågan att inleda och avsluta på olika sätt. Genom att eleverna får skriva flera inledningar och avslutningar till en text, lär de sig att se flera olika möjligheter med en och samma text. Inledningen sätter sin prägel på hela texten eller talet, medan avslutningen blir något att komma ihåg. Dessa uppgifter överensstämmer med det Helene Dam skriver i sin artikel (1999:33f). Hon menar att det är just genom att granska olika sätt att inleda och avsluta kan man arbeta med retorikens parteslära. Eleverna får konkret studera vad som kännetecknar de olika inledningarna respektive avslutningarna – vilka är bra och varför?

Inledning, avslutning samt talets övriga delar visar *ABC svenska* (s) genom beskrivningen:

Tala om vad du ska säga
Säg det
Sammanfatta vad du just sagt
(Ljungmark m.fl. 1996:29)

I denna bok framhåller man med några rader att inledningen bl.a. är till för att väcka intresse. Under avslutningen bör man se till att publiken förstår att framförandet snart är slut. Detta kan ske genom orden ”avslutningsvis” eller ”till sist”, menar man i *ABC svenska*.

6.2.3. Elocutio

Genom att använda olika ord och uttryckssätt kan man färga budskapet i ett tal. *Elocutio* handlar alltså till stor del om den språkliga stilen i språket. Hit hör bl.a. olika stilarter, värdeladdade ord och uttryck,

stilfigurer och stilvalör. För att kunna påverka åhörarna är det av yttersta vikt att man väljer rätt stilnivå på sitt tal. I begreppet *aptum* ingår alltså också språket som en viktig faktor. Språkliga avsnitt som behandlar delar av stilläran finns i flera av de undersökta läroböckerna för gymnasiet, genomgående är dock att ingen av läroböckerna kopplar ihop stilläran med retorik eller muntlig framställning.

I *Källan Språkbok* (s) finns avsnittet om språkstilar under kapitlet *Att skriva* (s. 157f). Inledningen till avsnittet om språkstilar stimulerar eleverna till att själva reflektera över olika stilar. Detta uppnår man genom en fallbeskrivning där man blir vittne till hur en vän kör för fort på sin moped. Under mopedfärden kolliderar vännen med en parkerad bil och både moped och bil får materiella skador. Eleverna skall gruppvis skriva brev, till en kompis, till sin religiösa mormor, till tidningen som en nyhetsnotis och ett vittnesmål till polisen. De olika breven skall alltså med olika stil redogöra för vad som hänt under mopedfärden. Efter denna inledande uppgift visar *Källan Språkbok* på laddat ordval, vardaglig och högtidlig stil för att slutligen återknyta till olika stilar och deras typiska drag.

Svenska Timmar (y) innehåller ett kort avsnitt som behandlar stil, vilket följs av sex uppgifter. I uppgifterna skall eleverna bl.a. komma på så precisa ord som möjligt, ge exempel på synonymer till åtta angivna ord, precisera och diskutera om ett antal givna ord är positivt eller negativt laddade.

I *Svenska uppslag A+B* (s) finns en genomgång över hur man skriver olika slags texter, men i övrigt saknas ett avsnitt om stil. Detta gäller även för *ABC svenska*(s), men här finns också en lista över olika termer inom stilläran. *Språkbok A&B* (y) tar upp olika slags texter, men går inte in på t.ex. stilfigurer. Ett kort avsnitt under rubriken *Argumenterande framställning* tar upp värdeladdade ord. I och med att stillära inte har något eget avsnitt utan är utspritt i boken är det svårt att få en sammanhållen bild av hur man kan påverka en text eller ett tal med hjälp av stil.

6.2.4. *Memoria och actio*

Flera av läroböckerna redogör för användandet av olika sorters manuskript, vilket är en del under fasen *memoria*. I *Språkbok A&B* (y) ägnas olika manuskript en sida medan övrigt förberedelsearbete endast ägnas en mening. Eleverna får förmodligen intrycket av att så länge man har ett manuskript att följa är inte övriga förberedelser viktiga, vilket är tvärtemot retorikens tankar om att förberedelsearbetet är grundläggande för att lyckas med ett tal. *Svenska Språket* (y) behandlar däremot olika manuskript kortfattat under punkten *memoria*. Praktiska tips räknas upp, som t.ex. att alltid repetera talet högt en gång, d.v.s. *actio*, samt att skriva manus luftigt på mindre papper, d.v.s. *memoria*.

Träning ger färdighet och ett sätt att träna är genom högläsning. Bl.a. Rydstedt (1993:54) och Dam (1999:35) menar att högläsning är ett verktyg som man kan använda för att träna formulering, artikulation, inlevelseförmåga m.m. Avsnitt som handlar om högläsning finns bl.a. i *Svenska Språket* (y) och i *Språkbok A&B* (y). I den senare finns en övning där eleverna successivt får vänja sig vid att läsa högt, först genom att sitta med i gruppen och sedan genom att stå inför de andra och läsa. Man betonar i texten och i en övning vikten av ögonkontakt.

6.3. Nervositet och talängslan

Alla de undersökta läroböckerna berör talängslan på något sätt. Flera av läroböckernas kapitel om att tala tar dessutom sin utgångspunkt i nervositet och talängslan som är en del i retorikens partessystem under själva framförandet, *actio*. *Svenska uppslag A+B* (s) visar på fem tips för ovana talare. Tipsen går ut på att träning övar upp talförmågan och minskar nervositeten. I den första uppgiften gäller det att definiera sig själv som talare med hjälp av elva frågor. En annan övning, som kallas *Ärligt talat*, finns med både i *Svenska uppslag A+B* och *Svenska Timmar* (y). Den går ut på att alla skall komma till tals och stå upp inför andra. Just att alla gör samma sak ger tryggheten att ingen sticker ut från gruppen.

Att utveckla talandet genom successivt ökad svårighetsgrad har *Källan Språkbok* (s) tagit fasta på. Det är lagom svåra uppgifter som för eleverna framåt, menar Monica Ekenvall (s.18–20). Därför är det bra att allt eftersom öka svårighetsgraden på uppgifterna. *Källan Språkbok* (s)

ger exempel på olika talsituationer, rangordnade enligt svårighetsgrad. Först kommer redovisningar av gruppdiskussioner, där alla i gruppen först sagt sin åsikt varefter en medlem, med gruppens stöd, berättar för resten av klassen vad man kommit fram till. Bokredovisningar är mer avancerade talsituationer, då man utgår från en egen upplevelse på samma sätt som man gjort skriftligt tidigare. Slutligen nämner *Källan Språkbok* (s) föredrag och presentationer. Här poängteras vikten av att skriva innan man talar. Eleverna skall nu klara att stå självständigt inför publik och redogöra för ett ämne där de själva arbetat fram talet.

Också i *Svenska Uppslag A+B* (s) behandlas vikten av ökad svårighetsgrad:

Du börjar med några korta gruppövningar och når via träning i och analys av samtal, anställningsintervjuer, sammanträdesteknik och debatter fram till presentationen då du står ensam inför klassen och talar i tio minuter.

(Waje och Skoglund 1998:29)

De gruppövningar man syftar till i citatet är utförliga och genomtänkta. Man börjar med att ta reda på olika saker om en kamrat och går vidare med diverse beskrivningar om bl.a. föremål och känslor. Avslutningsvis gör man en gemensam utvärdering där frågor om hur man fångar intresse eller minskar nervositeten diskuteras.

Svenska Språket (y) har ett avsnitt som heter *Talträning*, här föregås avsnittets övningar av en text som förklarar nyttan med bukandning:

Vi andas normalt med magmusklerna, så kallad bukandning. Men när vi blir nervösa börjar vi ibland att andas med bröstet i stället. Då märker vi snart att luften ”tar slut”. Därför är det viktigt att vi lär oss att känna igen bukandningen, så att vi kan hålla fast vid eller gå tillbaka till den.

(Lundahl och Sjöstedt 1997:71)

Efter denna förklaring följer de tre övningarna som har en ökande svårighetsgrad. Det gäller först att hitta hur man bukandas liggande, sedan stående och till sist i samband med tal.

I *Källan Språkbok* (s) tränas också bukandning som bl.a. ger rösten längre uthållighet. Att bukandningen i sig har avslappnande verkan är inte klart uttalat.

Även i *Språkbok A&B* (y) finns det ett avsnitt som behandlar bukandning. Här talar man bl.a. om bukandningens lugnande inverkan vid nervositet. *ABC svenska* (s) behandlar inte andning, men redogör nog för hur rösten fungerar. I läroböckerna *Svenska uppslag A+B* (s) och *Språkbok A&B* (y) fungerar diskussionsövningar för smågrupper som en metod till att i lugn takt få bort rädslan över att tala inför andra.

6.4. Argumentation

Som en del i retoriken ingår att kritiskt kunna granska tal och argument. Detta känns synnerligen aktuellt eftersom alla i dagens samhälle ständigt utsätts för diverse påverkande budskap. Även läroplanen för Svenska B kräver att eleverna efter avslutad kurs skall kunna dra slutsatser och göra utredningar.

Argumenterande innehåller oftast två delar (se t.ex. Johannesson, s.62): en där man bevisar och bekräftar sin tes – *confirmatio*, och en där man motbevisar tänkbara eller redan gjorda invändningar mot tesen – *refutatio*. Dessa delar är aktuella både när man själv bygger upp en argumentation och när man gör en analys. För att kunna värdera och analysera en argumentation behöver man göra en lista där argumenten delas in efter principen för eller emot (se t.ex. Rydstedt, s.224).

I de flesta av de undersökta läroböckerna finns ett kapitel eller avsnitt som behandlar argumentation. Men ingen av läroböckerna kopplar ihop avsnitten om argumentation med retorik. Den enda kopplingen mellan argumenterande och retorik finns i *ABC svenska* (s):

Aristoteles (384-322 f.Kr.) handbok i retorik blir grunden till modern argumentationsanalys. Syftet är att finna det som är bäst lämpat för att övertyga.
(Ljungmark m.fl. 1996:27)

Denna koppling är kortfattad och berörs inte vidare i boken. Dessutom återfinns citatet, något förvånande, under kapitlet *Att tala*, medan det saknas i argumentationskapitlet. I *Svenska Språket* (y), *ABC svenska* (s) och i *Språkbok A&B* (y) behandlas vikten av att argument skall vara relevanta för det ämne de argumenterar för eller emot.

I *Svenska Språket* (y) finns ett avsnitt i kapitlet *Argumentera* som handlar om påverkan. Man pekar här på olika metoder som gör att

människor blir påverkade. Som exempel kan nämnas när ett budskap innehåller sållad information, generaliseringar och smicker.

Även i *Svenska Uppslag A+B* (s. 44, s) finns olika metoder för att få sin vilja igenom. Dessa metoder sägs vara inspirerade av retoriken och är tagna ur Peter Cassirers bok *Konsten att manipulera ett sammanträde* (1994). Syftet med att visa på dessa metoder är att lära eleverna hur man kan genomskåda manipulation. Uppgiften som följer på texten om manipulation innebär att man skall spela in och analysera ett debattprogram från TV. Det gäller att genomskåda hur deltagarna bär sig åt för att övertyga.

Fler sätt att kritiskt analysera finns i kapitlet *Argumenterande framställning* i *Språkbok A&B* (y). Denna bok har olika uppgifter som går ut på att plocka ut och genomskåda argument i olika sammanhang, exempelvis en uppgift i att kritiskt analysera en insändare.

Som tidigare nämnts kopplar dock ingen av de undersökta läroböckerna ihop argumentationen med retoriska begrepp. De tre bevistyperna, eller den grekiska triaden, går ut på att påverkan kan ske genom karaktär eller personlighet, d.v.s. av talarens *etos*. Blir man påverkad av åsiktsbärandens eller agitatorns erfarenhet eller förnuft är det *logos* som har störst inverkan. Man kan också bli påverkad genom att någon lyckas väcka känslor för eller emot något, vilket är detsamma som *patos*. Att eleverna får hjälp med att se dessa sammanhang och koppla argumentation till befintliga metoder, d.v.s. retorik, anser jag vara av yttersta vikt.

6.5. Skrivprocessen

Det finns stora likheter mellan retorikens arbetsmodell – *partessystemet* – och skrivprocessen. Alla de undersökta läroböckerna för gymnasieskolan har ett kapitel som handlar om att skriva och hur skrivprocessen fungerar. För att hjälpa eleverna att komma ihåg och att använda sig av de strategier som finns är det viktigt att visa på sambanden mellan retorik och skrivprocess. En kort beskrivning av skrivprocessen kan göras med hjälp av Siv Strömquist (1994:30f). Hon går igenom hur man under *förstadiet* gör en analys av uppgiften, samlar stoff, sorterar och strukturerar upp det som skall skrivas, vilket kan jämföras med retorikens *inventio* och *dispositio*. Formuleringen av texten sker under *skrivstadiet*, vilket är detsamma som retorikens

elocutio. I *efterstadiet* bearbetas texten genom bl.a. korrekturläsning. Likheterna mellan skrivprocess och retorik har sina flesta gemensamma nämnare i de första faserna.

I läroböckerna för gymnasiet finns det olika sätt att visa på skrivprocessens steg, ett exempel är genom illustrationer, som man gör i *Svenska Timmar* (y). Illustrationerna gestaltar hur en person går igenom skrivprocessens olika steg. I läroboken *Svenska Uppslag A+B* (s) framhåller författarna att skrivarbetet ofta böljar fram och tillbaka mellan de olika faserna, vilket också är fallet när ett tal utformas. Ofta blir man vid en genomläsning eller vid ett övningstillfälle medveten om eventuella brister. Eftersom man inte genast lämnar ifrån sig en text eller genomför ett tal finns alltid möjligheten att backa och börja om.

I *Svenska Uppslag A+B* (s) finns ingen lättöverskådlig checklista för skrivprocessen, vilket är en nackdel. Både *Svenska Timmar* (y) och *Svenska Uppslag* (s) behandlar däremot hur man i skrivprocessen hela tiden skriver om sitt arbete genom utkast, bearbetning och korrekturläsning.

Liksom i retoriken är mottagaren central i skrivprocessen. Man skall hela tiden försöka ta läsarens eller lyssnarens perspektiv, vilket de flesta läroböckerna inte klargör tillräckligt. *Svenska Timmar* (y) och *Språkbok A&B* (y) pekar på att det är viktigt med läsarorientering. Ett av målen med undervisningen i svenska är, som tidigare nämnts att kunna anpassa tal och skrift till mottagaren (Skolverket, kurs SV1201). För att nå detta mål behövs, liksom under arbetet med att genomföra ett tal, övning och exempel även när det gäller skrivprocessen. Att övning ger färdighet har man tagit fasta på i *Språkbok A&B* (y), där det finns flera skrivuppgifter i anslutning till kapitlet som behandlar skrivprocessen.

Genomgående hos alla böckerna, utom *ABC svenska* (s), är att inga paralleller dras till retoriken. I *ABC svenska* kopplar man skrivprocessen till den klassiska retoriken, genom att uttrycka att Aristoteles i sin retorikbok var en av de första som redogjorde för hur textproduktion kan gå till. Även i förberedelsefasen dras paralleller till retoriken genom att peka på att en analys av kommunikationssituationen är viktig. Just dessa kopplingar mellan olika moment är, enligt min uppfattning, viktiga för att hjälpa eleverna med att se sammanhang och själva tillämpa det de lär sig.

6.6. Att ge respons och att lyssna

För att kunna utvecklas i tal- och skrivsituationer krävs att man får konstruktiv kritik och beröm. Ekenvall (1996:28) menar att målet med responsarbete är att eleverna skall kunna se sina egna och andras kvaliteter som talare. Responsen skall lyfta fram styrka och svagheter både i talet och i själva framförandet. De olika läroböckerna behandlar respons på skiftande sätt. I *Svenska uppslag A+B* (s) konstaterar man att för att utvecklas till en bra talare behöver man lära sig att ge och ta kritik, både positiv och negativ. De ger dock inga råd eller övningar i responsteknik. Att ge positiv respons till varandras tal finns däremot med bland uppgifterna i läroboken *Svenska Språket* (y). En annan uppgift i denna lärobok innebär att man skall definiera vad som varit bra hos en talare som man tyckt om. Eleverna tvingas med denna uppgift att sätta ord på sina tankar och känslor. Det blir konkret när man synliggör positiva egenskaper hos talare, dessutom är det lätt att ta fasta på när man själv talar. *Svenska Timmar* (y) och *Språkbok A&B* (y) behandlar responsarbete genom praktiska uppgifter. I *Språkbok A&B* vill man att eleverna skall diskutera sig fram till vad som var bra respektive mindre bra med olika framföranden. *ABC svenska* (s) och *Källan Språkbok* (s) berör inte varför respons är viktigt.

Vikten av att kunna lyssna har ett eget avsnitt i *Svenska Språket* (s.62, y). Det finns en kort och lättöverskådlig punktlista för vad man skall tänka på som lyssnare. I tre elevuppgifter behandlas sedan ämnet att lyssna. En av uppgifterna fungerar som en diskussionsövning för hur man kan hjälpa till att förbättra ett framträdande genom att lyssna aktivt under ett tal. Genom att göra en lista över vad man skall tänka på som lyssnare kan man sedan ha detta i åtanke när klasskamraterna talar. Att det är viktigt hur lyssnarna reagerar framhålls bl.a. av Lennart Hellspong (1992:234) som påpekar att en god lyssnare är det samma som en aktiv lyssnare. Hur åskådarna reagerar under ett tal fungerar som direktrespons. Ser lyssnarna intresserade ut eller håller de på att somna?

Monika Ekenvall (1996:55f) menar att man lättare kan höra sig själv om man först lär sig lyssna till andra, vilket är en förutsättning för att utvecklas som talare. Kommunikation förekommer på flera plan; det är inte bara genom talet som vi sänder signaler till omvärlden. Att även åhörarna och deras sätt att lyssna är betydelsefullt visar *Svenska Språket* (y). I boken finns en uppgift som innebär att eleverna skall fundera över

olika sätt att lyssna. Avsnittet om att lyssna avslutas med en artikel om olika kulturers skilda sätt att lyssna. Här framgår t.ex. att svenskarnas sätt att lyssna utan att avbryta kan uppfattas märkligt av andra kulturer där man gärna börjar prata i munnen på den som talar för att visa sig intresserad. För att få åskådarna att lyssna aktivt gäller det att aktivera dem, menar man i *Språkbok A&B* (y). Genom konkreta frågor, djärva påståenden eller citat skapar man förväntan hos åhörarna, vilket leder till att de lyssnar mer aktivt.

6.7. Sammanfattning

I det ovanstående visas att retoriken behandlas på skiftande sätt och i olika stor utsträckning i de läroböcker som undersökts. I det följande redovisas en sammanfattning av resultatet från de läroböcker som undersökts. Först behandlas de böcker som riktar sig till yrkesförberedande program, sedan de böcker som riktar sig till studieförberedande program.

Att alla genom träning kan lära sig argumentera och tala är utgångspunkten i *Språkbok A&B*, som riktar sig till de yrkesförberedande programmen på gymnasiet. Eleverna får tips om hur de kan utvecklas och flera uppgifter ger tillfälle till träning. Att det hela rör sig om retorik framgår dock inte. Termen *retorik* nämns endast i samband med en sägen från antikens Grekland. Den grekiska triaden, talarens plikter och kravet på *aptum* finns överhuvudtaget inte med i denna bok. Man visar på olika typer av manuskript inför ett framträdande, men paradoxalt nog får inte eleverna någon hjälp med hur dessa manuskript kan arbetas fram. En klar fördel har kapitlet om argumentation som är utförligt, dock utan koppling till retorik.

Svenska Språket riktar sig, enligt förlaget, främst till de yrkesförberedande programmen på gymnasiet. Boken redogör tydligt för den grekiska triaden och talarens plikter. Beskrivningen av retorikens fem *partes* följs upp av övningar, där eleverna bl.a. får undersöka hur *dispositio* används i olika annonser och analysera varför en egen utvald person upplevs som en bra talare. I samband med partessystemet redogör boken också för talets olika delar. Det finns inget uttalat sätt att bli av med sin talängslan, däremot finns det flera övningar med syftet att träna upp förmågan till att tala inför en grupp. Två övningar behandlar argumentation. Det finns också övningar i att ge positiv respons.

Retoriken får en grundlig genomgång där retoriska termer också används.

I *Svenska Timmar*, som riktar sig till de yrkesförberedande programmen, finns varken den grekiska triaden eller talarens plikter med. Ordet *retorik* nämns överhuvudtaget inte någonstans i boken. Genom övningar får eleverna bl.a. träna på att inleda och avsluta, att tala inför klassen och att framföra argument. Anmärkningsvärt är att dessa övningar inte föregås av teori om retoriska metoder. Fokus läggs på talängslan som skall tränas bort genom övning. Att ge respons får man träna på i en uppgift under kapitlet *Att skriva*, däremot verkar inte respons vara viktigt i en talsituation. Under kapitlet *Att tala* finns varken övningar eller text om respons. Skrivprocessen får en klart större plats än retoriken.

Svenska Uppslag A+B är skriven av samma författare som *Svenska Svenska Timmar*, men är enligt förlaget avsedd för de studieinriktade programmen. I *Svenska Uppslag A+B* finns det mest grundläggande inom retoriken med. Innebörden av den grekiska triaden och talarens plikter beskrivs, men själva termerna är inte nämnda. Retorikens fem *partes* blir dock beskrivna med retoriska termer. I anslutning till partestermerna finns korta förklaringar på vad de innebär. Bokens tyngdpunkt ligger på övningarna. Det är t.ex. genom övningar som man försöker ge elever med talängslan hjälp att träna bort sin rädsla. Argumentation uppmärksammas utförligt i boken, vilket också är fallet med skrivprocessen. Kopplingen mellan skrivprocess och retorik saknas, vilket också är fallet för en checklista över skrivprocessens steg.

I *Källan Språkbok*, som vänder sig främst till elever på studieförberedande program, saknas den grekiska triaden och talarens plikter. Visserligen redogörs det för att anpassning till situation och publik är viktig, men metoden för att anpassa saknas. Retorikens fem *partes* får däremot en noggrann genomgång med hjälp av retoriska termer. Eleverna kan lättare se sina framsteg när de vet hur svårighetsgraden successivt ökar. Man hjälper också elever med talängslan på detta sätt. Argumentation behandlas under skrivkapitlet, där också skrivprocessen får en noggrann genomgång. Retoriska kopplingar saknas till båda dessa områden. Termen *retorik* ingår i ett delkapitel, *Retorik – en kort översikt*, under kapitlet *Att tala*.

ABC svenska tar sin utgångspunkt i kommunikation och riktar sig till elever på de studieförberedande programmen. Målet med kapitlet *Att tala* står tydligt utskrivet: ”du ska bli mer medveten om ditt eget och andras sätt att tala, så att du utvecklar din förmåga till muntlig kommunikation” (s. 19). De retoriska begreppen: den grekiska triaden, talarens plikter samt de fem *partes*, finns med även om de inte alltid följs av några längre förklaringar. Boken innehåller inga övningar eftersom de finns i särskilda böcker, vilket gör att texten kan upplevas som faktsäckad och emellanåt svårtillgänglig. Avsnittet om argumentation innehåller ingen retorisk koppling, vilket däremot är fallet med den del som behandlar skrivprocessen. *ABC svenska* pekar på att både tal och skrift bör baseras på en analys av mottagaren för att nå fram. Att den klassiska retoriken ligger till grund för både tal och skrivprocess framkommer i denna bok.

7. Avslutning

Som en röd tråd i retoriken går kravet på anpassning till situationen och till lyssnarna. Just ordet *anpassning* finns, som flera gånger nämnts, med i läroplanen (se t.ex. *Bakgrund*). Elever som gått svenska B skall också kunna dra slutsatser och föra fram argument, både sina egna och andras. För att klara av detta krävs att eleverna får hjälp med metoder för kritisk granskning. Inom retoriken kan man hitta sådana metoder. Genom att förstå de grundläggande begreppen och tankesätten i retoriken kan man tillämpa dem på egna tal och skrivna texter, samtidigt som man har verktyg för att genomskåda andras tal och text. Retorik är, enligt min och många andras uppfattning (se t.ex. Dam och Ekenvall), ett måste för att leva upp till läroplanens mål.

Det som sägs i ett tal behöver inte vara sant, men för att det skall bli effektiv och kunna övertyga lyssnarna måste det vara sannolikt. Man måste alltså lära sig metoder för att konstruera och framföra tal vars innehåll framstår som sannolikt. Dessa metoder, som finns i retorikens lära, kan också användas för att genomskåda en text eller ett tal. Att man kan använda retoriken till att kritiskt granska tal och text framgår inte i någon av de undersökta läroböckerna. De läroböcker som är riktade till studieförberedandeprogram ger sannolikt eleverna tillräcklig baskunskap för att kunna förbereda och genomföra egna tal. Det är dock svårt att se hur eleverna på yrkesförberedandeprogram skall klara att framföra ett eget förberett tal med hjälp endast av sina läroböcker. Ett undantag är dock läroboken *Svenska Språket* som är riktad till yrkesförberedandeprogram men som ändå, enligt min uppfattning, på ett utmärkt sätt ger eleverna den baskunskap som krävs för att kunna förbereda och framföra egna tal. Som tidigare nämnts är det alltså de retoriska kunskaperna i talets uppbyggnad som man använder till att granska andras tal eller skrifter. Det är genom att själv känna till alla strategier för att övertyga som man kan genomskåda hur andra gör. När eleverna inte ges tillräckliga baskunskaper för egen talkonstruktion fallerar därför hela tanken med retoriken.

Användandet av läroböcker i retorikundervisningen kan diskuteras. Det bästa torde vara att använda läroböckerna som inspirationskälla eller en grund att stå på. I kontakten med skolorna verkar det också vara på detta sätt som undervisningen bedrivs. Men trots detta fyller läroböckerna ändå funktionen av faktabärare. Palmér (1999:5) menar att språkforskningen kommit fram till att teoretiska kunskaper om tal behövs för att man själv skall kunna tala väl. Fördelen med att då använda sig av någon lärobok är att de är anpassade efter mottagargruppen, d.v.s. gymnasieelever. I läroböckerna samverkar språk, form och innehåll i syfte att eleverna skall förstå och tillägna sig kunskap. Denna samverkan finns inte i andra böcker, vilket gör att läraren kan få lägga tid på att sortera och förklara vad som är nödvändig kunskap.

För att kunna lyckas behärska en talsituation krävs komponenter som är svåra att redogöra för i en lärobok. Bl.a. krävs det att stämningen i den grupp som talen ventileras är god. För att talträningen skall vara extra effektiv krävs också att man arbetar ämnesövergripande, anser både Ekenvall och Dam. Både Palmér och Ekenvall menar att en synlig progression av svårighetsgraden krävs för att talträningen skall vara effektiv. Fler av de undersökta läroböckerna borde därför, som man gör i *Källan Språkbok* ta fasta på detta. Bl.a. Ekenvall poängterar, att eleverna måste kunna överblicka sina framsteg för att hålla motivationen till ständig utveckling av sina kunskaper uppe.

Alla de undersökta läroböckerna berör talängslan. För att bli av med talängslan krävs det övning. De undersökta läroböckerna har alla, utom *ABC svenska*, med praktiska övningar där eleverna tränas i att tala inför andra. Trots detta behöver de elever som har talängslan ännu fler övningar. Läroböckerna hjälper eleverna en bit på vägen, men det är inte tillräckligt för alla. Vill man som lärare hjälpa sina elever att bli bättre på att tala och kritiskt granska sker det bäst genom att man inför fler praktiska övningar. Det är endast genom att tala man kan bli en bra talare. Det är också endast genom att lyssna som man kan lära sig att kritiskt granska det sagda.

Slutligen kan konstateras att retorikens krav på *anpassning* går hand i hand med läroplanens mål. Det är därför viktigt att läroböckerna ger eleverna hjälp med metoder för att kunna anpassa. Överlag ger läroböckerna riktade till studieförberedande program, d.v.s. *Källan*

Språkbok, ABC svenska och Svenska uppslag A+B fler metoder i form av fakta, retoriska övningar och exempel än de som är riktade till de yrkesförberedande programmen, d.v.s. *Svenska Timmar, Språkbok A&B* samt *Svenska Språket*. Ett undantag från detta är dock *Svenska Språket* som, genom att varva sin teoretiska genomgång av retoriken med praktiska övningar, smidigt kan nå upp till läroplanens mål.

8. Litteratur

- Aksnes, Liv Marit 1999. Muntligheten i norskfaget. Oversikt over feltet norsk muntlig. I: Frøydis Hertzberg och Astrid Roe (red.), *Muntlig norsk*. Oslo: Tano Aschehoug. S. 13–28.
- Cassirer, Peter 1997. *Huvudlinjer i retorikens historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Cassirer, Peter 1994. *Konsten att manipulera ett sammanträde*. Lund: Studentlitteratur.
- Dam, Helene 1999. Hvordan arbejde med mundtlig formidling i skolen? I: Frøydis Hertzberg och Astrid Roe (red.), *Muntlig norsk*. Oslo: Tano Aschehoug. S. 29–36.
- Danielson, Sylvia 1975. *Läroboksspråk*. Umeå: Umeå universitet.
- Ekenvall, Monica 1996. *Retoriken i praktiken*. Göteborg: Utbildningsstaden.
- Ekenvall, Monica 1999. Retorik som tillvalsämne i skolan. I: *Svenskläraren*, 1999:5, s. 5–8.
- Hellspång, Lennart 1992. *Konsten att tala*. Lund: Studentlitteratur.
- Johannesson, Kurt 2005. *Svensk retorik*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Johannesson, Kurt 1990. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Nordstedts Förlag AB.
- Nilsson, Annika 1999. Klassisk retorik i modersmålsundervisning. Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket, C-uppsats.
- Palmér, Anne 1999. Talträning på gymnasiet – systematisk eller sporadisk? I: *Svenskläraren* 1999:5 s. 24–25.
- Rydstedt, Rudolf 1993. *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Selander, Staffan 1988. *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*. Lund: Studentlitteratur.
- Strömquist, Siv 1994. *Skrivboken*. Malmö: GWK Gleerups Utbildningscentrum AB.
- Strömquist, Siv (red.) 1995. *Läroboksspråk*. Uppsala: Hallgren och Fallgren Studieförlag AB.

8.1. Källor

- Ekengren, Hans & Lorentzson-Ekengren, Brita 1994. *Språkbok för gymnasiet A&B*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ljungmark, Eje & Norrby, Catrin & Sjöholm, Ingvar & Söderberg, Marianne 1996. *ABC svenska för gymnasieskolan Handbok*. Göteborg: Akademiförlaget AB.
- Lundahl, Bo & Sjöstedt, Bengt 1997. *Svenska Språket*. Malmö: Akademiförlaget Corona.
- Johansson, Hans & Kretz, Anita & Kruise af Verchou, Sigvard & Marainen, Johannes & Staf, Susanne 1997. *Källan Språkbok*. Stockholm: Bonnier Utbildning AB.
- Waje, Lennart & Skoglund, Svante 1995. *Svenska Timmar språket*. Malmö: Gleerups Förlag.
- Waje, Lennart & Skoglund, Svante 1998. *Svenska Uppslag A+B*. Malmö: Gleerups Förlag.

Bilaga: SV1201 - Svenska A

100 poäng inrättad 2000-07 SkolFs: 2000:2

Mål

Mål som eleverna skall ha uppnått efter avslutad kurs

Eleven skall kunna förmedla åsikter, erfarenheter och iakttagelser i tal och skrift på ett sätt som är anpassat efter situationen och mottagaren

kunna i tal och skrift förmedla förhållanden och kunskaper som är viktiga för eleven själv och för den valda studieriktningen

kunna tillgodogöra sig det väsentliga i en text som är relevant för eleven själv och för den valda studieriktningen samt för eleven som samhällsmedborgare

kunna använda skrivandet som ett medel för att utveckla tänkande och lärande

kunna delta i samtal och diskussioner med olika syften och hålla anföranden inför en grupp på ett sätt som är anpassat efter situation och mottagare

kunna formulera egna tankar och iakttagelser och göra egna bedömningar vid läsning av saklitteratur och litterära texter från olika tider och kulturer

känna till några vanliga myter och motiv i litteraturen, vilka speglar frågor som har sysselsatt människor under olika tider

kunna tillämpa grundläggande regler för språkets bruk och byggnad samt vara medveten om skillnader mellan talat och skrivet språk

kunna inhämta, värdera och ta ställning till information och kunskap från bibliotek och databaser samt kunna använda datorer för att skriva och kommunicera

ha fördjupat sina kunskaper inom något område av svenskämnet utifrån intressen, behov eller vald studieriktning.

Betygskriterier

Kriterier för betyget Godkänd

Eleven formulerar sig sammanhängande i tal och skrift i både formella och informella sammanhang med hänsyn till mottagaren. Eleven håller korta muntliga anföranden inför grupp, deltar i samtal och

diskussioner, följer grundläggande regler och bemödar sig om att bli förstådd.

Eleven rådfrågar vid behov språkliga handböcker, använder sig i skrift av grundläggande regler för språkets bruk och byggnad samt skiljer på talat och skrivet språk.

Eleven sammanfattar huvudinnehållet i olika slags texter. Eleven läser både i utdrag och i sin helhet saklitterära och skönlitterära texter från olika tider och kulturer, sammanfattar innehållet och formulerar egna tankar och iakttagelser kring läsningen. Eleven gör enklare informationssökningar på bibliotek och i databaser och resonerar om källornas tillförlitlighet. Eleven använder dator för att producera egna texter och för att kommunicera med andra.

Kriterier för betyget Väl godkänd

Eleven argumenterar konstruktivt i gruppdiskussioner och håller intresseväckande och väl disponerade anföranden inför grupp. Eleven skriver i huvudsak korrekt såväl berättande som utredande texter där tankegången klart framgår. Eleven tillämpar i sitt skrivande sin kunskap om hur en skrivprocess går till.

Eleven läser även mer avancerade texter av olika slag, relaterar det lästa till sina kunskaper och erfarenheter och reflekterar över innehåll och form.

Eleven visar initiativ vid valet av olika slags informationskällor och granskar källorna kritiskt.

Kriterier för betyget Mycket väl godkänd

Eleven använder i såväl tal som skrift stilmedel som är effektfulla och slående och anpassar sitt budskap så att det både berör och förstås av mottagarna.

Eleven bearbetar självständigt och insiktsfullt sina texter utifrån sina teoretiska kunskaper om språk och litteratur. Eleven gör jämförelser mellan olika tiders sätt att skildra olika motiv i skilda kulturer och relaterar dem till sin egen tid och sin egen livssituation.

Bilaga: SV1202 - Svenska B

100 poäng inrättad 2000-07 SkolFs: 2000:2

Mål**Mål som eleverna skall ha uppnått efter avslutad kurs**

Eleven skall kunna förmedla egna och andras tankar i tal och skrift, göra sammanställningar och utredningar samt dra slutsatser och föra fram argument, så att innehåll och budskap blir tydliga och anpassade till målgrupp och syfte
ha utvecklat skrivandet som ett medel för tänkande och lärande och som ett redskap i kommande studier och arbetsliv
kunna jämföra och se samband mellan litterära texter från olika tider och kulturer samt mellan texter med anknytning till vald studieinriktning
ha tillägnat sig och ha kunskap om centrala svenska, nordiska och internationella verk och ha stiftat bekantskap med författarskap från olika tider och epoker
kunna göra iakttagelser av och diskutera språkliga skillnader som exempelvis kan bero på ålder, kön, yrke, uppväxtort och bostadsort
känna till några väsentliga drag i hur det svenska språket har utvecklats från äldsta tider till våra dagar.

Betygskriterier**Kriterier för betyget Godkänd**

Eleven samlar, sovrar och sammanställer med handledning material för muntlig och skriftlig framställning ur olika informationskällor, argumenterar och drar slutsatser i en form som är anpassad efter målgrupp och syfte.
Eleven tillägnar sig litterära texter från skilda epoker och kulturer via böcker, teater och film och påvisar samband och skillnader.
Eleven diskuterar innehåll, gestalter och bärande tankar i texterna och redovisar sina intryck i tal och skrift.
Eleven redogör för några betydelsefulla författarskap och idéströmningar.
Eleven redogör för huvuddragen i utvecklingen av svenska språket, gör

iakttagelser och reflekterar över historiska och sociala språkskillnader och minoritetsspråkens ställning i Sverige.

Kriterier för betyget Väl godkänd

Eleven söker uppslagsrikt på egen hand relevant material för skriftlig och muntlig framställning samt granskar och värderar informationen. Eleven planerar i tal och skrift sin framställning väl och förmedlar med stilistisk säkerhet i olika sammanhang erfarenheter, kunskaper och underbyggda åsikter på ett intresseväckande och övertygande sätt. Eleven analyserar och tolkar självständigt litterära texter och använder sig av litterära begrepp. Eleven reflekterar vid läsningen av texter över de samhälleliga och kulturella faktorer som format texten och över textens giltighet för vår tid.

Eleven gör iakttagelser om bildbaserade mediers uttrycksmedel och analyserar sådana medier. Eleven exemplifierar olika varianter av det svenska språket som sociolekter, dialekter och stilnivåer samt redogör för minoritetsspråken och deras ställning i Sverige. Eleven redogör för grunddragen i de europeiska språkens släktskap, ursprung och deras påverkan på svenska språket samt påvisar utifrån textstudier likheter och skillnader mellan de nordiska språken.

Kriterier för betyget Mycket väl godkänd

Eleven läser texter av många olika slag och diskuterar och analyserar texterna i förhållande till den miljö, den tid och det samhälle där de har uppstått.

Eleven tolkar bildspråk och uppfattar olika innebörder i lästa texter. Eleven analyserar och bedömer i tal och skrift argumentationen i olika slags texter och medier och drar egna slutsatser.